

ПОГЛЯДИ НА ЗЛОЧИННІСТЬ У АНТИЧНІ ЧАСИ

У статті аналізуються погляди античних мислителів Стародавньої Греції і Стародавнього Риму щодо порушення норм і правил суспільної поведінки, законів членами суспільства. Злочинність розглядається ними як негативне соціальне явище.

Ключові слова: злочинність, девіантна поведінка, суспільство, норми, звички, правила, закон, виховання, мораль, особистість.

В статье анализируются взгляды античных мыслителей Древней Греции и Древнего Рима относительно нарушения норм и правил общественного поведения, законов членами общества. Преступность рассматривается ими как отрицательное социальное явление.

Ключевые слова: преступность, девиантное поведение, общество, нормы, обычаи, правила, закон, воспитание, мораль, личность.

In the article the looks of ancient thinkers of Ancient Greece and Ancient Rome are analysed in relation to violation of norms and rules of public conduct, laws, by the members of society. Criminality is examined by them as the negative social phenomenon.

Key words: criminality, deviant conduct, society, norms, habits, rule, law, education, moral, personality.

Постановка проблеми. Злочинність – відносно поширене, дісно стійке соціальне явище, форма поведінки, що відхиляється від загальноприйнятої норми, являє собою суспільну небезпеку і є одним із видів девіантної поведінки. Згідно зі ст. 11 КК України, злочином є небезпечне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [1, с. 27].

Актуальність проблеми полягає у тому, що в ході складних та неоднозначних трансформаційних процесів, які відбуваються в українському суспільстві, злочинність продовжує існувати, що створює значні проблеми демократичним процесам, які динамічно розвиваються у країні.

Аналіз досліджень і публікацій. Загальновідомо, що соціальна нестабільність, безробіття, спад економіки, кризові явища породжують явище аномії у суспільстві і провокують зростання злочинності у країні. Тому проблеми злочинності, як різновиду девіантної поведінки, стали предметом дослідження вчених Я. І. Гілинського (криза системи кримінальних покарань, соціологія злочинності), С. А. Мартиросяна (соціальний контроль і профілактика злочинності), А. М. Яковлева (соціологія економічних злочинів), В. В. Лунєєва (криміногенність), Т. Г. Герашенко (філософсько-правові аспекти злочинності), Т. Г. Перепилиці (соціокультурні чинники злочинної поведінки підлітків), Л. Д. Виговського (кримінальна субкультура), І. П. Рушенка (соціологія злочинності). Історичні аспекти даної проблеми висвітлювали В. Г. Иванов (історія етики стародавнього світу), Є. В. Гутов (історико-етична філософська проблема добра і

зла, пов'язана з розкладом традиційного, родоплеменного суспільства і розвитком політичних, соціальних та економічних відносин між індивідами і суспільствами), В. В. Орленка (історія вчень про державу і право), Є. Ф. Безродного, Г. К. Ковальчука, О. С. Масного (світова класична думка про державу і право), А. І. Колесніченка (історія держави і політико-правових учень Стародавньої Греції та Риму) тощо. На окрему предметну увагу заслуговує теорія аномії, розвинута Р. Мертоном у контексті соціології злочинності.

Виклад основного матеріалу. За радянських часів злочинність вважалася пережитком минулого та невід'ємною складовою частиною класово-антагоністичних суспільств. Достойно невідомо, чи існувала і наскільки була поширена злочинність за часів первісного ладу. Водночас Є. В. Гутов вважає, що історико-етична філософська проблема добра і зла виникла з розкладом традиційного, родоплеменного суспільства і розвитком політичних, соціальних та економічних відносин між індивідами і суспільствами у якості багаторівневої системи безпосередніх зв'язків, на відміну від тотальної регламентації індивідуальної поведінки у традиційній общині, заснованої на безпосередньому характері розподілу праці та розподілу результатів цієї праці [2]. З появою та розвитком першого класового суспільства – рабовласницького, появою писемності, яка сприяла вивченню цілого ряду соціальних явищ, узагальненню та передачі інформації, ми маємо можливість поринути у минуле та вивчити його. У даному випадку нас цікавить ставлення

античних мислителів, представників суспільства стародавнього світу до негативних проявів людської поведінки, злочинності та боротьби з нею, що і є *предметом дослідження*.

Треба наголосити на тому, що норми і правила поведінки, які були сформовані у суспільстві, постійно порушувалися окремими його членами, і таке явище, як злочинність, існувало завжди та було незмінною частиною життя соціуму. Держава за допомогою різних законів, санкцій, штрафів, термінів ув'язнення, страти, вигнання, відлучення від церкви боролася зі злочинами з метою їх подолання. Варто відкрити Біблію, щоб знайти у ній описи факту злочину, скоєного Каїном, який навмисно вбив свого брата Авеля через заздрощі. Дізнавшись про це, Бог сказав: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває мене до землі. А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров брата твого з твоєї руки. Коли ти будеш обробляти землю, вона більше не дасть сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі». Отже, Бог (а разом із ним невідомі стародавні автори Біблії) не припускав вбивства, але захистив вбивцю від помсти інших, сказавши, що через те, хто вб'є Каїна, семикратно буде помщений. «І вмістив Господь знака на Каїні, щоб не вбив його кожен, хто стріне його» [3, с. 4].

З давніх-давен мислителі-філософи античного світу намагалися зрозуміти, що таке порушення суспільних правил, чому відбувається гріхопадіння людей та чому існують злочини, які причини їх виникнення і скоєння, та намагалися визначити відповідальність за їх вчинення і пояснити, чому вони повторюються. І безумовним є той факт, що в античному суспільстві активно формувалося негативне ставлення до злочину як соціального явища, що не відповідає встановленим суспільним нормам. Так Платон (справжнє ім'я – Арістокл) (427-347 до н. е.) намагався дослідити причини вчинення злочинів, їх мотиви. Він вважав, що гнів, ревності, бажання отримати насолоди, помилки, незнання законів призводили до злочинних діянь. Філософ вважав, що добра душа прагне доброчесності і що «справедливою може бути лише душа з природними відносинами владарювання та підвладності начал, а до несправедливості та вад призводить блукання різних частин душі» [4]. Негідні вчинки людини пояснюються Платоном як прояви «поганої» душі, яка характеризується невідконтрольним пануванням її «жадаючого» начала [5]. Вчений проповідував ідеальну державу, світову гармонію, яка, на превеликий жаль, порушувалася злочинами. На його думку, держава повинна була активно боротися зі злочинністю за допомогою спеціальних законів. Важливо, що закони мали застосовуватися лише проти тих, хто скоїв злочин, і ні в якому разі не поширюватися на родичів та нащадків злочинця, навіть якщо він скоїв злочин проти держави. Міра покарання повинна була бути адекватною стосовно злочинця. Наголошуючи на значній ролі виховання та перевиховання, Платон, як і один із семи мудреців,

перший античний філософ Фалес Мілетський («не задовольняйся покаранням злочинця, а запобігай злочину») мав на увазі попередження злочинів, хоча і не заперечував смертної кари (згодом він сам був страчений за рішенням суду (Платон «Апологія Сократа»)) [6, с. 30].

Мислитель був твердо переконаний у тому, що злочинець стає зіпсованим по своїй волі, але дух його повинен панувати над тілом, а розум – над інстинктом, як господар над рабом. Така особистість є «душею розбійника» нерозумною, нестриманою, такою, яка волає задовольнити власні пристрасті, причому всі негативні якості такої душі, за Платоном, є суттю найбільшого та найпотворнішого у світі зла – несправедливості. Значну увагу моральному вихованню Платон приділяє в «Законах», роблячи акцент на вроджених моральних якостях, які в процесі життя та виховання лише формуються, розкриває закладені в людині доброчесності, що у випадку неправильного виховання могли б зникнути або викривитися. Сучасний дослідник В. Г. Іванов наголошує, що основою моралі у Платона виступає божественне, і воно є мірою всіх речей. У Платона головна задача морального виховання, як і у Демокріта (порушення загальноприйнятих норм і правил «має бути покаране смертю») [7, с. 8], полягає в тому, щоб добитися добровільного підпорядкування всім існуючим законам. «Треба розгледіти, які якості дають людині найкращим чином провести своє життя. І вже не закон, а похвала і покарання повинні тут виховувати людей і робити їх кроткими і слухняними тим законам, які будуть видані» [8]. У тому випадку, коли людина відхиляється від норм моралі (особи, які займаються ворожою, демагогією, засновники приватних таїнств, софісти), вона повинна знаходитися у в'язниці, де з нею має проводитися роз'яснювальна та виховна робота. А якщо перевиховання не матиме позитивних результатів, то людину треба знову закрити до в'язниці або ж покарати смертю. У даному випадку вчення Платона в «Законах» на багато століть випередило заходи інквізиції, запропоновані Августином Блаженным і Фомаю Аквінським стосовно тих, хто дотримується матеріалістичного вчення, еретиків, безбожників, атеїстів. Отже, тих, хто відхилявся у своїх світоглядних поглядах від загальноприйнятих норм, чекала жорстока кара, коріння якої у певній мірі треба шукати у світоглядних ученнях Платона. Зважаючи, що люди гріховні, мета життя – в очищенні душі від усіх тілесних прив'язаностей. Шлях до порятунку – у досягненні істинного знання. Теорія моралі Платона має яскраво виражений релігійний характер: її основа – вчення про вічні та незмінні ідеї безсмертної душі.

Аристотель (384-322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, вивчивши та проаналізувавши думки Фалеса (біля 640/625 – біля 547/545 до н. е.), давньогрецького філософа і політичного діяча, одного з «семи мудреців», Діогена Сінопського (біля 404-біля 323 до н. е.),

філософа, учня і послідовника Антисфена, Геракліта з Ефеса (544/540/535 – 483/480/475) (усі повинні поважати державний закон і дотримуватися його, а порушення його є злочином), Анаксагора (500-428 до н. е.), засновника афінської філософської школи, Демокріта (460-370 до н. е.) та інших античних мислителів, стверджував, що людина являє собою істоту суспільну, і доказом цього є те, що людина наділена мовою. Аристотель вважав, що під «особистістю» слід розуміти людину як одночасно моральну та розумову істоту, яка узгоджує свою поведінку з уявленнями про добро та зло [9]. Він першим дав назву науці, яка займається сферою міжлюдських стосунків і поведінкою індивіда як розумної істоти. Його трактат «Етика до Нікомаха» є практичною настановою про правильну поведінку. Загалом етика Аристотеля ставила перед собою завдання виховувати у кожній вільній людині якості громадянина держави, моральні ідеали. На думку Аристотеля, успіх виховання залежить від способу життя, який наслідує людина, та безпосередньо пов'язаний з ученням про найкращу форму державного устрою. На відміну від Платона, добродійність, яку той вважав вродженою, Аристотель вважає придбаною протягом життя людини. Намагаючись визначити специфіку добродійності, Аристотель звертається до психології. На його думку, «духовні рухи бувають трьох видів: афекти, здібності та надбані якості» [10]. Отже, він справедливо вважав, що природні риси характеру людина поповнює тими, які вона придбала протягом життя. У людини формуються звички незалежно від неї, а добродійність формується свідомо і цілеспрямовано засобами виховання. Для характеристики добродійності існує вчення «про золоту середину», якого Аристотель, вслід за Демокрітом, дотримується і розвиває.

У дотриманні закону, виконанні його положень Аристотель, як і Демокріт, вважав, що у разі потреби є «необхідність покарань, які повинні спиратися на писаний закон або встановлений правовий звичай» [11, с. 34] та вбачає обов'язок громадянина держави у дотриманні законів, отже, поведінка кожної людини мала відповідати вимогам закону. Справедливість повинен був встановлювати суддя. Кровна помста відмінялася, і створювалися нові правила судочинства [12, с. 178]. До порушень закону Аристотель відносить крадіжки, приготування отрути, звідництво, переманювання прислуги, лжесвідчення, вбивство, каліцтво, заподіяне насильством, утримання у в'язниці, заподіяння смерті, грабунок, приниження, лайку, сварку. На його думку, важливо, щоб людина була найкращим створінням у світі. Моральний характер мети, яку хоче досягти особистість, допускає лише моральні засоби, а аморальні цілі досягаються антиморальними засобами. Вперше в античній етиці Аристотель досліджує структуру людської поведінки і, звертаючись до практики, ставить питання про природу волі. Він розподіляє всі дії людини на вимушені, невимушені і змішанні та говорить про те, що невимушені дії закладені у самій людині,

тому на цій основі можна карати або хвалити людину, розуміючи, що людина відповідає за свої вчинки. За Аристотелем, моральна цінність вчинку визначається насамперед характером цілі, а також відповідністю результату намірів: той, хто, цілеспрямовано зробив справедливе і добре, заслуговує похвали; подібна ж оцінка недопустима до того, хто випадково вчинив таким чином. Досліджуючи поведінкові норми, Аристотель дійшов висновку, що зважаючи на той факт, що в поведінці існують мета, засоби і дії, вони мають відношення до волі. Але несправедливому недостатньо однієї доброї волі, щоб перестати бути несправедливим і стати праведним, до цього треба докладити зусиль. Впливаючи на дії, можна сформувати моральні якості особистості. Тому дальновидні політики завжди приділяли велику увагу вихованню. Разом з тим людина – істота порочна. Тому розум дозволяє диференціювати насолоди і страждання, обмежити страсті, своєчасно затримати розвиток поганих звичок ще до того, як вони стануть другою натурою людини і будуть сприяти її порочності. Для того, щоб людина була сприйнятлива до добра, треба цю якість виховувати з дитинства. Аристотель вважав, що злочинець стає зіпсованим за власною волею. Римський філософ, політичний діяч та письменник Сенека також вважав, що покарання повинно бути спрямоване на виправлення злочинця та попередження наступних злочинів.

У стародавньому Римі Марк Тулій Цицерон (106-43 р. до н. е.), римський політик, філософ, оратор, намагався вирішити проблему морального обов'язку та особистої користі. Основною причиною злочинів він вважав «нерозумні та жадні пристрасті до зовнішніх задовольень, із безмежною необдуманістю до задоволення потреб», а також сподівання людини, яка вчинила злочин, на безкарність. Тому наголошував, як і римський письменник Публій Сір, на тому, що будь-яке хороше законодавство повинно прагнути до викорінення злочинів, а не злочинців, а також на покаранні винного та важливості покарання, яке забезпечує безпеку суспільства [13, с. 1172]. Він активно виступав проти порушення закону, тому енергійно приборкав «змову Катиліни», проти якої були спрямовані чотири його промови. Змовники були заарештовані та страчені у в'язниці за його наказом.

Ідеальний порядок, за Цицероном, досягається з допомогою завдячуючи принципу «справедливості», «розуму» та «згоди» між сенатом і народом [14]. Виступаючи проти злочинності, він уміло наводив докази суддям про винних, які звинувачувалися у корупції, хабарництві, грабунках, вбивствах і притягувалися до відповідальності [15]. Порушення недоторканості приватної та державної власності Цицерон розумів як зневагу й порушення справедливості та права, тобто злочином, за який треба відповідати перед законом [16, с. 46]. Марк Тулій Цицерон у своїй праці «Про закон» висловлює впевненість, що злочинців, які не понесуть відповідальності, будуть переслідувати

«докори сумління та болісне усвідомлення зла, яке вони скоїли» [17, с. 70]. Важливо наголосити на тому, що Горацій і Вергілій серед мотивів та причин злочинності також, перш за все, називали користоловство. Лукрецій відзначав страшну бідність народу як основну причину злочинності. Горацій вимагав відрізнати злодія, який вкрав у чужому саду декілька плодів, і «нічного злодія та святотатця», злодія боязливого і грабіжника. Тіт Лукрецій Кар вбачав основне суспільне зло не лише в негативних стосунках, які інколи траплялися між людьми, а й негативно ставився до релігії. Навіть одну з глав свого твору «Про природу речей» він назвав «Похвала Епікурові. Злочинства релігії» [18].

Висновки. Отже, проблема поведінки людини у суспільстві, гріховності та злочинності була предметом вивчення і дослідження мислителів Стародавньої Греції та Риму. Цілий ряд праць було присвячено питанням законодавства та суспільного порядку. Вчення про суспільство та його роль у вихованні людини займає значне місце у творах античних філософів. Стародавні мислителі досліджували проблеми добра та зла, доброчесності та зіпсованості, моральної та злочинної поведінки, моральності та справедливості. Причинами злочинності вважали погане виховання, тобто наявність «поганої» або «хворої» душі, яка мала асоціальні чинники.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дьомін Ю. М. / Кримінальне право України (у питаннях і відповідях) : [навчальний посібник] / Ю. М. Дьомін, С. О. Юлдашев / [за ред. проф. З. Д. Смітєнко]. – К., 2005. – 337 с.
2. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом. 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
3. Біблія або Книги Святого письма Старого й Нового заповіту. З нагоди тисячоліття прийняття християнства в Україні-Русі. – Об'єднання біблійних товариств. – С. 4.
4. Платон. Сочинения : [в 3 т. ; пер. с древнегреч.] / Платон. – АН СССР. Ин-т философии (Филос. наследие). – М. : Мысль, 1972. – Т. 3., Ч. 1. – 678 с.
5. Платон. Диалоги : [пер. с древнегреч.] / Платон. – М. : Мысль, 1986. – 607 с.
6. Орленко В. В. Історія вчень про державу і право : [посіб. для підготовки до іспитів] / В. В. Орленко. – [2-ге вид., стереотип]. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 204 с.
7. Світова класична думка про державу і право: навчальний посібник / [відп. ред. О. С. Масний]. – К. : Юніком Інтер, 1999. – 400 с. – Бібліогр. : с. 391–395.
8. Иванов В. Г. История этики Древнего мира / В. Г. Иванов. – Л. : Издательство Ленинградского университета, 1980. – 222 с.
9. Аристотель. Сочинения : [в 4 т. ; пер. с древнегреч.] / Аристотель. – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 550 с.
10. Логика и риторика : хрестоматія / [сост. В. Ф. Берков, Я. С. Яскевич]. – Мн. : НТООО «ТетраСистемс», 1997. – 624 с.
11. Орленко В. В. Історія вчень про державу і право : [посіб. для підготовки до іспитів] / В. В. Орленко. – [2-ге вид., стереотип]. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 204 с.
12. Колісниченко А. І. Історія держави і політико-правових вчень Стародавньої Греції і Риму : [навчальний посібник] / А. І. Колісниченко. – Миколаїв : Вид-во МФНаУКМА, 2002. – 274 с.
13. Новейший философский словарь : 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный дом. 2003. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://revolution.allbest.ru/law/00030490_0.html.
15. Цицерон Марк Туллий : Речи : [в 2 т.] / Марк Туллий Цицерон / [пер. В. О. Горенштейна ; отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек]. – (Серия «Литературные памятники»). – М.–Л., 1962. – Т. 1. – 448 стр.; Т. 2. – 400 стр.; (включает перевод 27 речей).
16. Орленко В. В. Історія вчень про державу і право : [посіб. для підготовки до іспитів] / В. В. Орленко. – [2-ге вид., стереотип]. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2008. – 204 с.
17. Філософія політики. Хрестоматія : у 4 т. / [авт.-упоряд. Андрущенко (кер.) та ін.]. – К. : Знання України, 2003. – Т. I. – 364 с.
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ae-lib.org.ua/texts/lucretius__de_rerum_natura_by_zerov__ua.htm.

Рецензенти: Фесенко А. М., к.і.н., доцент;
Багмет М. О., д.іст.н., професор.

© Мінц М. О., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 10.12.2010 р.